

İbni Haldun, *Mukaddime: Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar*, çev. Sevim Belli (Ankara: Onur Yayınları, 2014), 3 c.

Ibn Khaldun, The Muqaddimah: An Introduction to History, 3 vols.

Reviewed by

ALAADDİN YANARDAĞ

Iğdır University

Received: 05.06.2018 | Accepted: 20.06.2018

© Yanardağ, A. (2018). İbni Haldun, *Mukaddime: Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar*. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 413-425.

İbni Haldun'un *Mukaddime* adlı büyük yapıtını Fransızcadan (*Discours sur l'Histoire Universelle: al-Muqaddima*, tome 1-3, traduction nouvelle, préface et notes par Vincent Monteil, seconde édition revue, Sindbad, Paris 1978) Sevim Belli dilimize çevirmiş ve eser Onur Yayınları tarafından *Mukaddime: Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar* adıyla üç kitap halinde Kasım 2011 tarihinde Ankara'da Kuban Matbaacılık'ta bastırılmıştır. *Mukaddime*'yi Beyrut Üniversitesi'ndeki Arapça aslından UNESCO için Fransızcaya tercüme eden Vincent Monteil 1967 ve 1978 yıllarındaki baskı-

✉ Alaaddin Yanardağ
Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
76000, Iğdır, Turkey | al.yanardag44@gmail.com

ları için birer önsöz yazmıştır. Bu tanıtım yazısında bu önsözden ve *İbni Haldun'un Tarihsel-Felsefi Öğretisinin Toplumsal Temelleri* adıyla S. M. Batseva tarafından Rusça yazılan, Rusçadan İngilizceye Jan W. Weryho tarafından çevrilen, dilimize Vahap Erdoğan tarafından kazandırılan bir incelemeden önemli ölçüde yararlanmıştı. Bu yapıt, İbni Haldun'un (1332-1406) büyük tarihsel yapıtı *Kitab el-İber*'inde tuttuğu yerden ötürü, genel olarak *Mukaddime* (Giriş) olarak bilinir. Ne var ki, İbni Haldun'un kendisi de, bu yapıta bağımsız bir anlam vererek, ona yukarıda andığımız *İnsanın Toplumsal Yaşamının Niteliği Üzerine* başlığını uygun görmektedir.

İbni Haldun, yapıtını, toplumun yaşamına hükmeden yasaların incelenmesine ayırmıştı. Öğretisini şöyle dile getirmiştir: “Bağımsız bir bilimdir, çünkü özel bir konusu vardır: toplumsal yaşam ve insan toplumu. Kendi başına ortaya çıkan bir bilimdir ve ben bu konuya ilişkin herhangi bir şey söylemiş bulunan tek bir kişi bilmiyorum.” Bu yeni bilimin tarihle ilişkisini açıklarken İbni Haldun, tarihin bir dış bir de iç yönü olduğunu gösteriyor. Daha önceki tarihçiler, olayların ve olguların yalnızca bir açıklaması ile ilgilenmiş oldukları halde, bu “yeni bilim”, toplumun tarihsel yaşamının iç neden ve öteki bağlarının incelenmesi amacını da kapsar. Ve bir tarih felsefesinin önemli bir dalını oluşturur ve felsefenin bilimleri arasına konmayı hak eder.

Yeni bilimin konusu *umran*, insanın toplumsal yaşamıdır; İnsanların toplum içinde birleşmeleri kaçınılmaz bir olaydır ve *umran*'ın anlamı da budur. İnsanların toplum içinde birleşmelerinin zorunluluğunu tanımlayan kanıtlar arasında, İbni Haldun, Aristoteles'in şu sözlerini de aktarır; “İnsan Yapısı gereği bir yurttaşdır.” Ama onun buna verdiği kavram, eski çağ yazarlarının ve onların ortaçağdaki izleyicilerinin siyasal öğretilerinden kesin bir biçimde farklıdır. Aristoteles'e göre, insan politik bir varlık olarak doğduğu ve faaliyetleri ve arzuları ortak çıkar ve mutluluk isteğini benimsemeleri ile belirlendiği halde, İbni Haldun, insanın toplumsal varlığının onun ruhsal yapısı ve içgüdüsel arzularına değil, besin ve yaşama araçları için doğal gereksinmelerine bağlamaktadır.

Toplum yaşamının belirleyici bir etkeni olarak, İbni Haldun, insanların ekonomik faaliyetini görmektedir: “Bilesin ki, çeşitli kabilelerin yaşam tarzlarındaki farklılık, sadece bu kabilelerin yaşam araçlarını elde ettikleri farklı yollara dayanır. İnsanlar kabileler olarak özellikle bu araçları elde

edebilecek şekilde karşılıklı yardım amacıyla birleşirler.” Yaşam tarzlarındaki farklılık ifadesiyle İbni Haldun, her şeyden önce ve yalnızca ekonomik faaliyetteki farklılığı anlamakta ve toplumsal yaşamın iki temel yönünü-kırsal ve kentsel- birbirinden ayırmaktadır.

Türkçeye çevirisinde esas alınan bu eser, Vincent Monteil’in ifadesine göre İbni Haldun’un *Mukaddime*’sinin bu elinizdeki çevirisi, 1862 ve 1868 yılları arasında yayınlanan Mac-Guckin de Slane çevirisinden bu yana, bir yüzyıla yakın bir süreden beri Fransız dilindeki ilk çevirisidir.

Mukaddimenin Yazıldığı Çağın Dünyası ve İbni Haldun’un Kimliği

Abdurrahman b. Muhammed İbni Haldun el-Hadrami 27 Mayıs 1332’de Tunus’ta doğdu el-Hadrami’ ailesinin unvanıdır. Bu da onun birkaç kuşak öncesinden Kuzey Afrika’ya göçmüş, güney-Arap (Yemen) kökenli bir Endüslü aile içinde dünyaya geldiğini gösterir. Çok kez onu bir Arap mı, Berberi mi yoksa bir İspanyol mu saymak gerektiği konusu tartışma konusu olmuştur. 1406’da Kahire’de öldü. Demek ki İbni Haldun bir 14. Yüzyıl insanıdır. Onun yaşadığı çağda Müslüman dünyası Fas’ta Merinilerin, Tunus’ta Hafsilerin, Granada’da Nasrilerin, Mısır’da Memlûklerin, Anadolu’da Osmanlıların, Doğu’da Moğol Timurlenk İmparatorluğunun dünyasıdır. Nitekim İbni Haldun, kendi döneminde Topal Fatih Timurlenk ile 1401’de Şam yakınlarında karşılaşacaktır ve onun özel danışmanlığını üslenecektir.

İbni Haldun, kültür alanında Fransa’da, yazdığı tarih zabitleriyle 1369’dan 1410’a kadar uzanan- Jean Froissart’ın, 1400 ve 1410 yılları arasında *Kral V. Charles’in Yaptıkları ve İyi Ablakı Kitabı*’nı yazan Christine de Pisan’ın, 1414 yılında Ymago Mundi’yi yazan Cambrai Kardinali’nin çağdaşıdır. İngiltere’de Chaucer’in (1340-1400) çağdaşıdır. Onun *Canterbury Tales*’i (*Canterbury Hikayeleri*) 1387 tarihini taşır. Görüldüğü gibi “Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar”ın geniş tasarımına yaklaşan herhangi başka bir şey yoktur.

İran, en büyük şairlerinden birinin, İranlıların kalbinde hala en aziz tutulan Şirazlı Hafız’ın (1320-1389) günlerini yaşamaktadır. Büyük gezgin İbni Battuta, Suriye-Mısır’lı coğrafyacı el-Ömeri onun çağdaşlarıdır. Genç el-Makrizi, el-Ezher’de İbni Haldun’un derslerini izledi. İbni Haldun, Fez’deki uzun ikameti sırasında El- Makarri’yi görmüştü. El- Kalkaşandi

1387'den sonra yazılmış olan temel yapıtında birçok kez İbni Haldun'dan söz eder. Ama en önemlisi İbn el- Hatib'in (1313-1374), "Grenada Tarihi" (İhata) adlı yapıtında İbni Haldun'un biyografisini yazmış olmasıdır.

İbni Haldun zamanında, özel olarak dinsel tarih konusunda yakıcı konular vardı; İslam dünyası Doğu'daki Büyük Bölünmeden sancılı bir şekilde etkilenmiş bulunuyordu (hala da öyledir) 7. yüzyılda Peygamber Hz. Muhammed'in kalıtları Ortodokslar (Sünniler), Peygamberin damadı Hz. Ali'nin taraftarları Şii'lere ve Hariciler denilen Uzlaşmazlara karşı çıktıklarında Müslümanlar üçe bölündü. Bu konuda öfkeler, tutkular çok ateşliydi. Sorumlular kimlerdi? Peki İbni Haldun ne yapıyor Halife Osman'ın öldürülmesini inceliyor, anlaşmazlığın kişisel yorum farklarından (içtihat) ileri geldiğini anımsatıyor ama her kampın iyi niyetine güven gösteriyor, gene de hiç birine hak vermiyor.

İbni Haldun geniş bir kültürü olan bir çevrede yetişti. Tunus Hafsilere nezdinde, maliye bakanı olan dedesi, dışişleri bakanlarının kullanımı için bir kılavuz el kitabı yazmıştı; İbni Haldun kendisi de temel kitabında bu kılavuzdan yararlanmıştı. Babası okumuş aydın bir kişiydi; 1349 yılında büyük veba salgınında ölünceye kadar oğlunun çalışmalarında yol gösterici olmuştur.

İbni Haldun, Kur'an, Hadis, hukuk bilimi, gramer ve şiir konusundaki hocalarının adlarını bırakmıştır bize. Genç yaşından itibaren önemli görevlerde bulunmuştur. Merinilerin sarayında dokuz yıl Mühürler Muhafızlığı görevine atanır. Daha sonra Bougie Sultanının mabeynciliğini yapar. Politikanın bataklığı ve entrikalar onu sıktığı için sekiz yıllık bir uzlet hayatına çekilir. Büyük adamlar köşesine çekilmenin, kendi içine kapanmanın manevi gereksinimine –ya da fiziksel zorunluluğuna- boyun eğmişlerdir. Mistik Müslümanların halvet dedikleri, Aziz Jean de la Croix'nın "ses veren yalnızlık" dediği bu süreden yeniden soluklanmak için, durum saptaması yapmak, sorunların üstesinden gelmek için ve siyasi amaçlar güdenlerin yeniden sahneye çıkışlarını hazırlamak için yararlanılır. İbni Haldun bu sürede 1377'de kırk beş yaşında, aslında "Evrensel Tarih Üzerine Söylev" olan *Mukaddime*'nin yazılışını beş ayda tamamlayacaktır. Bu düşünme ve yalnızlık döneminin ikinci yarısında 1382'de, *Opus Magnum* (Büyük Yapıt) *Kitab el-İber* bitmiştir ve ilk nüshası Hafsiler Sultanına sunulmuştur. İbni Haldun elli yaşındadır artık, bir eylem adamı kalmakla

birlikte artık yüzünü eğitime ve yüksek görevlere, yargıçlığa çevirecektir. Bu dönem 1382'den 1406'ya kadar Mısır dönemidir. İbni Haldun politikayla ilgilenir ve onun durumu koruyucularının gücüne ya da düşmanlarının öfkesine bağlıdır. Çoğu kez öğretmen, özellikle de Maliki hukuku hocası olmuştur, ama her zaman ise onun yeteneklerini, ilişkilerini, dil uzunluğunu çekemeyen, kimi zaman ise onun çetin karakterine karşı cephe alan meslektaşlarının kıskançlığına maruz kalmıştır. Bu arada bir kesinti daha: Şam'da kentnin kaderini belirlemek için Timur nezdindeki özel görevi (1401). Bu onun son kez diplomatik bir rol oynaması olacaktır. Bundan daha önce ve daha sonra altı kez Maliki kadısı olmuş, beş kez de bu görevi bırakmıştır. Her durumda, yargıçlık görevi konusunda yazdıkları okunduğunda görüleceği gibi birçok düşüncesi vardı. Ondan sonra gelen kuşak, onu aşırı katı ve sert bulmakla birlikte onun şaşmazlık ve bükülmezliğini teslim edecektir. Yargıç olarak düş kırıklıkları kuşkusuz onun yüceliğinden, kendisini önemsemesinden ve ama aynı zamanda Rosenthal'in pekiyi gördüğü gibi Mağrib'de kendisine çok güzel arka çıkan meslektaş dayanışmasından (*asabiye*) yoksun olmasından ileri geliyordu, ailesiz, yandaşsız, hımsız, yazgısı tamamıyla düşmanlarının elindeydi. 17 Mart 1406'da yetmişdört yaşında öldüğü zaman birkaç haftadan beri kadılık görevine yeniden başlamış bulunuyordu. Onu Kahire'de Sufiler mezarlığına, yani o zamanlar bilginlere ve edebiyat insanlarına ayrılmış olan mistik (gizemci) Müslümanlar mezarlığına gömdüler.

Bu kadar karmaşık bir kişilik, bu kadar hareketli bir yaşam üstüne değerlendirmeler değişkendir. İlk önce, 1941'de kendisi de Kahire'de Müslüman bir yargıç ve profesör olan Muhammed Abdullah Enan'ın değerlendirmesine yer vermek gerekir. O, her ne kadar yargıcın dürüstlüğünü selamlamakta ise de, İbni Haldun'un insan niteliği hususunda bazı çekinceler ileri sürmekten geri kalmaz. Doğaldır ki, o, bir çeyrek yüzyıl boyunca birbiri ardından, Kuzey Afrika devletlerinde ve mahkemelerinde, onların kurumlarını, çeşitli işlerini inceleyerek, onların görüşlerini özümseyerek hizmet eden ve Berberi kabilelerine karışarak, onların özelliklerini, ortamlarını ve özel olduğu kadar toplumsal geleneklerini derinlemesine araştırarak, Berberilerin dağlarını ve çöllerini dolanıp durarak hizmet veren adamın bir eşiş daha bulunmayan siyasal, toplumsal ve insani deneyimine hayranlık duyuyor. Bununla birlikte kaderin cilveleri onu acılaştır-

tırmamış mıdır? Gözüpek, atılgan genç zaman zaman düpedüz bir serüvenciye dönüşmemiş midir? İbni Haldun bir oportünist idi. Her çareye başvurarak fırsatları yakalamasını biliyordu ve amaç, onun gözünde bu çareleri temize çıkarıyor, haklı kılıyordu. Her zaman hiç duraksamadan, kazananın yanında yer alıyordu. Onun her zamanki davranışı, onun çığı-rından çıkmış bencilliğine, nankörlüğüne, hakkaniyeti ve borçluluğu, şük-ranı hiç kaale almadan her fırsattan yararlanma eğilimine tanıklık eder.

Franz Rosenthal de 1958'de onun karakterinin bu can sıkıcı özelliklerini pek de yalanlamaz. Bütün deha sahibi insanlar gibi İbni Haldun'un davranışları ve istemleri çapraşıklıktan uzak ve yalındı... Her çare, her araç ona gerekli ve dolayısıyla da haklı görünüyordu ve o hoyratça ve oportünist bir biçimde amacına yöneliyordu. Rosenthal, tüm zamanların en büyük şahsiyetlerinden birine karşı duyduğu bütün sempatiye karşın, kahramanının, sonu sonuna, kendi Makyavelizm'inin kurbanı olduğunu kabul eder. Onun yakındığı entrikalar, onun kendi entrikalarına verilen yanıtlardan başka bir şey değildir. Bununla birlikte İbni Haldun'un kendi kişiliğinin edimsel içe dönüşçü yönleri arasında doğru bir denge kurabilmek için harcadığı çabalara ön planda yer verilmelidir. Böylece bilim adamıyla devlet adamının hayranlığa değer bileşkesi tamamlanmış olmaktadır.

Tunus'ta 27 Mayıs 1332'de doğmuş olan İbni Haldun'un yıldız falı bilimsel astroloji yöntemleriyle ortaya konsaydı onun yükselen burcunun, dünyanın eğilimlerine bir Merkür etkisi veren Gémeaux (İkizler burcu) olduğu saptanırdı. Onun yıldızlara değgin temasında, aklı ile imgeleminin birbiriyle bağdaştıkları ve karşılıklı olarak birbirlerinin sivriliklerini giderdiklerini bir kilinin usta ve keskin zekası ile fiziksel olduğu kadar zihinsel bir eylemliliğin çifte yönüyle ele alınmasındaki yeteneğini okuyabilirdiniz, fiziksel duyarlılıkla zihinsel söz geçirirliğin alaşımını, ortam ve koşulların uyardığı entelektüel merakı görebilirdiniz ve direnme, belli bir konu üzerinde yoğunlaşma yetilerine zarar veren tez öfkelenme, karamsarlık, tedirginlik ve kıskançlık eğilimleriyle içiçe geçmiş insanca, iyilikçi ve toplumsal niteliklerini bir arada okuyabilirdiniz. Orada enerji, tutku ve cesaretin yanında aşırı bir öz sevgisi ve otoriter bir uzlaşmazlık da ortaya konulabilirdi. Bilimler, yazına, askerlik sanatına, politikaya ve yüksek hükümet görevlerine yönelik değişik yetenekler keza zor sınavların, haksızlıkların ve ihanetlerin tehdidi, hepsi saptanabilirdi.

Belki de denilecektir ki, astroloji konusunda katı bir yargı taşı-maktaydı. *Mukaddime*'sinde uzun bir pasajı astrolojinin çürütülmesine ayırmamış mıydı? Onun boşluğunu, yetersizliğini ve tehlikesini göstermeye gayret etmemiş miydi? Ama o, bu tutumu iki nedenden benimsemişti. Çünkü diyor astrolojiyle İslam arasında yıldızların etkisiyle yazgının ilahi kararı arasında bağdaşmazlık vardır. Çünkü dahası, bu etki akılcı bir biçimde açıklanamaz. Oysa şimdi artık bu iki argüman, bir çok düşüncenin evriminde kendilerine yer bulamıyorlar. Bu parçada İbni Haldun'un kendisi de yıldızların hiçbir doğüstü özellik taşımaksızın sadece bazı belirtiler sağladığını kabul ediyor. Kısacası, hep eski özdeyiş; *Astra inclinant, non necessitant*. (Yörüngeden sapan yıldız=gereksiz yıldız). Son olarak şurası da gerçektir ki, İbni Haldun, ölümünden birkaç yıl sonra 1414'te Cambrai Kardinale, Ymago Mundi'nin yazarı Pierre d'Ailly'nin Saturne (Zuhal) ile Jüpiter'in sekizinci büyük kavuşma (üst üste gelme) konumunun tastamam 1789 yılında yer alacağını tasarlayacağını bilemezdi. 1789 yılında dünyada, en başta da, Dünyanın Yasasında ve Dinde büyük, sayısız ve şaşırtıcı değişiklikler olacaktır (Fransız İhtilali).

Her ne olursa olsun, İbni Haldun'un doğum burcunun alameti, onun hakkında, onun eğilimleri, onun ta derinindeki iki yönlülüğü hakkında bildiklerimizle örtüşmektedir. Şimdi her durumda, kapsamı ve özgünlüğü dikkat çekmekte olan yazılı bir yapıt, *Mukaddime*'yi inceleyebiliriz.

Sonuç olarak İbni Haldun ebetteki bir deha'dır, yani başkalarının sürünerek geldiği yerde sıçrayan sezgisi güçlü kimselerdendir. Bugün için İbni Haldun'un bize verdiği belki de sonu sonuna pragmatizmi, sorunlara uygulamalı ve yarar sağlayıcı yaklaşımı, dogmatizmden uzaklığıdır. Kuşkusuz o bir kadıdır, 14. Yüzyılda yaşamıştır, içinde yaşamış olduğu ortamdan koparılamaz; ama şu da var ki, karşısına çıkan ve bu gün bizim de karşılaştığımız sorunları çözümlemek için sahip olduğu şu somut olma duygusu, bize her zamandan daha çok gerekli olan şu reel üzerindeki etkisidir. Bu bakımdan ne diye açıkça söylememeli, o, sözle olduğu kadar davranışlarla da etken olan, insanları ve olayları kendilerini ortaya koymaya zorlayan çok ender bulunan insanlardan biridir.

Özgün Bir Yapıt Olarak Mukaddime

İbni Haldun'un *Mukaddime*'si, gördüğümüz gibi daha 1377 yılında kâğıda geçirilmiş ve ilk nüshası da, 1382'de Tunus Prensine sunulmuştu.

Ama yazar, daha sonra, en iyisi olarak bilinen bir el yazması üzerindeki bir notta anlaşıldığına göre en azından 1402'ye kadar, yani ölümünden dört yıl öncesine kadar yapıtına sayısız eklemeler çıkarmalar ve düzeltmeler yapmıştı. (Bu el yazması, tanıtımını yaptığımız çeviri için kullanılan el yazmasıdır.)

Mukaddime'nin ilk Arapça baskısı Kahire yakınlarında Bulak'ta 1397'de yapılmıştı. Tunus (1382) ve Fez (1397) el yazmalarına dayanan ama yayıncısı tarafından özgürce tashih edilen bu yapıt doğudaki bütün daha sonraki yeniden baskıların kaynağı oldu. Özellikle 1880'den beri birçok kez yeniden basılan Beyrut baskısı da böyledir ve bu baskının bir de baştan aşağı seslendirilmiş olan bir baskısı mevcuttur. Böylece, *Mukaddime*'nin Paris'te, 1858'de, (en eskisi 17. yüzyıldan olup) üç tanesi ulusal kütüphaneye tahsis edilmiş bulunan dört el yazması üzerinden hazırlanarak üç kitap halinde yayınlanan bilimsel Arapça metnini yayınlama onuru Kuatremere'e aittir. O gün bu gündür yeniden baskı girişimleri, dikkatle, sakınımla incelenmek zorundadır.

İbni Haldun'un tasarısının kapsamı daha okuyucuların dikkatine sunduğu ilk satırlarıyla kendini gösterir: Bu yapıtım, diye yazar, eksiksiz bir Evrensel Tarih'tir. Olayların nedenlerini verir. Tarihin felsefesini bir bütün olarak içinde taşır. Olayların nedenlerinden ve aynı zamanda bizzat olgulardan çıkarılacak dersleri açıkça ortaya koyar. Onun içindir ki yapıta, Arapların, Perslerin ve Berberilerin tutumları ve onların zamanlarının egemenleri üzerine Eğitim Kitabı ve Eski ve Modern Tarih İncelemesi adını verdim. Demek ki bu koca yapıtın birinci bölümü yani *Mukaddime* (sözcük anlamıyla Başlangıç, Önsöz, Giriş) gerçek bir Evrensel Tarih Üzerine Söylev'dir. Bu isim bana hiç te aykırı gelmiyor, çünkü Bousset'ninkinden üç yüzyıl öncesine ait; her ne kadar Bousset, tarihi bilme konusundaki bu dindirilemez susuzluğu şiddetle eleştirdiğine göre az çok farklı bir görüş açısında yer alsada da! Demek ki İbni Haldun kendisini bir tarihçi olarak tanıtıyor ki gerçekten de öyledir. Ama o, sosyolojinin yaratıcısı Auguste Comte'dan (1840) beş yüzyıl öncedir. Bizim buradaki sözümüz, yeni bir anlayışın sözüdür diyor. Bu bir bağımsız bilimdir, bu bilimin özgül nesnesi, konusu, insan toplumdur. Zamanının kelime hazinesinin yetersizliğinden bunalmış olan İbni Haldun bu özgün bilime Tarih adını verir, ama aynı zamanda da uygarlığın doğasını, niteliğini, yani ya-

ban-ilkel yaşamı ve toplumsal yaşamı klan anlayışından ileri gelen özerklikçiliği ve bir grup insanın başka bir grup insan üzerinde egemenlik kurmasının koşul ve özelliklerini incelemenin söz konusu olduğunu kesinlikle belirtir. Bu son husus, iktidarın hanedanların ve toplumsal sınıfların doğuşunun incelenmesine götürür konuyu. Ondan sonra tarih kazanç getiren, karlı mesleklerle ve yaşamını kazanma tarzlarıyla, yani insanların etkinlik, çalışma ve çabaları konularına giren konularla, ve aynı zamanda bilim ve sanatlarla ilgilenir. Kısacası uygarlığın ayırddedici özelliği olarak ne varsa tarihin konusudur. Altı büyük bölümün birbirine eklemlendiği bu büyük bilgiler tomarını Ansiklopedicilerimizin uzak habercisi işte böylece bize teslim etmektedir. Ve işte gene onun düşünceleri üzerine bir Arap sosyolojisi kurulacaktır.

İbni Haldun bu ağır işin üstesinden gelebilmek için hangi yazılı kaynaklardan yararlandı? Bunların belli başlılarının ortaya çıkarılmasını Franz Rosenthal'e borçluyuz. Müslüman tarihi konusunda İbni Haldun'da en çok adı geçen üç yazar: et-Taberi (923) ve onun ünlü Yıllıkları; el-Mes'udi (956) ve onun Altın Çayırılar (Muruc ez-Zeheb) ve el-Beyhaki (12.yüzyıl) İbn Said (13. yüzyıl). Coğrafya konusunda, 1154'de Faslı Şerif el-İdrisi'nin Sicilya'nın Norman kralı için tamamladığı Roger'nin Kitabı'ndan (Kitab Rûjer) sürekli olarak yararlanılmıştır. Politik üzerine bölümler sözü edilecek ya da edilmeksizin sık sık el-Maverdi'nin (1058) bir Kamu Hukuku çalışması olan *el-Abkam es-Sultaniye*'sine başvurur. Doğal ki, daha başka birçok gönderme başvurma da vardır. Ayrıca İbni Haldun'un din alanında bile ikinci el yapıtlara başvurmakla yetinmediğini gösteren göstergeler de vardır; kuşkusuz Kutsal Kitabı da Arapça çevirisinden incelemiştir. Hatta yapıtının (*Kitab el-İber*) esas gövdesinde uzak ve yabancı topraklarda bile elinden geldiğince doğrudan dolaysız bilgi edindiği saptanabilir.

İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinde savunduğu tez kendi kişisel deneyiminin ve zamanı için olağanüstü olan bir eleştirel aklın ışığındaki okumaların meyvesidir. Dolayısıyla insan, Tanrının düşünme yetisi verdiği bir canlıdır ve doğuştan gelme saldırganlığı kendi hemcinslerine saldırmasına yol açar. Demek ki toplum olarak örgütlenmesi ve uygarlığa (Umran) ulaşması için ona bir fren, bir aracı (vazi') gereklidir bu aracı bedevi yani göçebe ya da kırsal kesimden ya da kentli olabilir. Demek ki ya bedevilik ya da yerleşik kültür (hadara-hazeri) olur. İnsanlar arasındaki zorunlu

elbirliği özel bir uyarıcının, harekete geçiricinin sonucudur. Başlangıçta aynı kandan olanları birleştiren ve *asabiyye* denilen dayanışma, grup ya da klan düşüncesidir. Böyle bir sosyal gruba bir başka grup karşısında üstünlük sağlayan, sonuç olarak onu krallık iktidarına yükselten bu dayanışma bu birlik ruhudur. Monarşi insan için doğal yönetim biçimi olarak kabul edilir. Monarşi hanedana dayanır, hanedan ise kurulur, büyür, yozlaşır, ardından gelene yer açmak üzere ölür. Kentlilerin refah ve lüksü bedevinin sağlıklı dayanıklılığının yeni aldığı zaman, devlet yok olma sürecine girer. Bu süreci tamamlamak için üç kuşak yeter. İnsan özünde hep kendi kendisi olarak kaldığına göre ilerleme kavramı anlamdan yoksundur.

Mukaddime'de savunulan düşüncelere şöyle yukarıdan bir göz atış, ilkin, İbni Haldun'un ne kadar zamanının adamı olduğunu ortaya koyar. Gerçekten, onun teorilerinin çoğunluğu, kendinden önce gelen şu ya da bu yazarlar tarafından da az çok başarıyla ele alınmıştı. İşte örneğin İbni Sina'nın (1037) daha 11. yüzyıldan *eş-Şifa* ve *en-Necat* adlı yapıtlarında işbirliği üzerine kurulu ve itidalli yani ılımlaştırıcı bir gözcünün gözetiminde toplumsal örgütlenmenin gerekliliğini saptaması gibi. 13. Yüzyılda bu konular derleme yazarı eş-Şehrezuri tarafından yeniden ele alınmıştır. 1050'de ölen Biruni, 1030'da ölen İbn Miskeveyh ve el-İci'de (1355) bir anlamda bir tarih felsefesi bulgulanır. Bunun gibi, yine 11. Yüzyılda, el-Mübeşşir bin Fatik, -yayınlanmamış ama Rosenthal'in adını ettiği- *Eski Bilgeler Ansiklopedisi (Muhtar el Hikem)* adlı yapıtında Platon'a hanedanların yaşamı ve ölümü konusunda İbni Haldun'un düşüncelerine yakın düşünceler atfeder. İbn el-Esir (1234) daha o zaman insanları ayıran ılımlaştırıcı bir gözcüden söz etmişti. İnsanın kendi doğal, fiziksel çevresi içindeki yeri, kuşkusuz, Ptolemaios'un (168) *Dörtparçalı (Tetrabiblos)* adlı yapıtında alınma bir kavramdır. Çok sonraları es-Sakkaki (1228) tarafından ve Moğolların Acem Tarihçisi Reşideddin Tabib (1318) tarafından yenilenmiştir.

Ama bizim için en ilginç olanı, İbni Haldun'un çevre-ortam kavramına verdiği önemdir. Çevre anlamındaki ahval sözcüğünü kullanmıştır. Bizim sosyologlarımızın da pek sevdikleri şu sosyal değişimlere çok büyük önem verir. İbni Haldun'un kaleminin ucunda İslam âleminin bizimkinden (Batı Hristiyan toplumları) çok daha önce değerlendirdiği düşünce ve anlayışların ya da kurumların dile getirilişi ile karşılaşmak da daha şaşırtıcı olmayacaktır. Ne de olsa, Haçlılar sayesinde İsveç ile Polonya arasındaki

Oliva barışında 1660'ta doğan Avrupa Uluslararası Hukuku, Grotius'tan (1645) çok önce 7. ve 13. yüzyıllarda İslam dünyasında işlenmiş olan savaşa, savaşı olmayanlara, savaş tutsaklarına, ateş kesme ve silah bırakışmalarına ilişkin kurallardan etkilenmişti. Keza İbni Haldun'un aktardığı Halife Ömer'in yargıcın görevleri konusundaki ünlü mektubu belki gerçek olmayabilir bununla birlikte önerileri her zaman günceldir. Çatışma halinde olan tarafların vicdan karşısında olduğu kadar güçlünün tarafgirliğine güvenemeyeceği, güçsüzün ise adaletinden şüphe duyamayacağı bir yargıcın mahkemesi huzurunda yargılanacaklarını bu gün bile yeniden okumakta yarar vardır. Bu konuda, Edmond Rabbath'ın İnsan Haklarına Sessizce Saygı diye nitelendirdiği yalnız İbni Haldun değil o zaman zamanına göre ileri bir toplum olan Müslüman toplumun kendisidir de.

Türkler İbni Haldun'u 16. Yüzyılda incelediler Avrupa'da ilk İbni Haldun biyografisi (kısaltılmış ve yanlışlarla dolu olarak) 1697 yılında, Herbelot Doğu Kitabevinde yayınlandı. O zamandan beri İbni Haldun birçok düşünür, filozof ve yazarla karşılaştırılmıştır: Machiavel, Bodin, Vico, Gibbon, Montesquieu, Mably, Ferguson, Herder, Condorcet, Auguste Comte, Gobineau, Tarde, Breysig, Hegel ve William James (başka yazar ve düşünürler) Müslümanlar son çevirmeni Franz Rosenthal tarafından bir deha olarak adlandırılmasından haklı bir gurur duymaktadırlar. A. J. Toynbee'ye göre ise İbni Haldun'un *Mukaddime*'si hiç kuşkusuz kendi türünde, her kim tarafından ve ne zaman ve her nerede olursa olsun yaratılmış olan yapıtların en büyüğüdür.

Mukaddime'nin İçeriği

Onur Yayınları'nın eserin yayımının açıklama kısmında şu açıklayıcı ifadelere yer vermiştir:

“İbni Haldun'un *Mukaddime* (*al-Mukaddima*) adıyla üç kitap olarak yayınlanan yapıtını, Arapça aslından tercüme olarak, Birinci Kitap, Onur Yayınları arasında Nisan 1977'de yayınlanmıştı. İkinci Kitabın çevirisini İlhan Erdost yayına hazırladı, ama kitap baskıya girmeden, 12 Eylül askeri darbesinin aldığı canın ve döktüğü kanın boğduğu kitaplardan biri de Mukaddime oldu. Bu nedenle, *Mukaddime*'nin İkinci Kitabı, ancak Haziran 1989'da yayınlanabildi. Ancak bu çeviri tamamlanamadı ve kaldı.

Mukaddime'yi ikinci kez Sevim Belli, Vincent Monteil Fransızcasın-

dan çevirdi. İlk çevirinin birinci kitabının baskısından 34 yıl sonra, Mukaddime çevirisini tam olarak okura ulaştırma olanağı bulabildik.

İbni Haldun'un elyazılı sunumunun okunmasında, Kuran'dan alınan ayetlerin çevirisinin, Sure ve Ayetlerin sıra numaralarının denetlenmesinde, düzeltilmesinde ve transkripsiyonlu abece ile yazılan Arapça terimlerin ve özel adların Türkçe yazılışlarının belirlenmesinde Sosyolog Alaaddin Yanardağ yardımcı oldu."

Mukaddime üç kitap ve altı bölümden müteşekkildir.

Birinci Kitap: Dua ve yakarış, okuyucuların dikkatine ve giriş bölümünden sonra birinci kitap, İbni Haldun'un kendi el yazmasıyla 1402 kopyasında yer alan sunumu ile başlar. (İstanbul Atıf Efendi Kitaplığı, 1936 sayılı elyazması) zamanın Hafsiler hanedanı olan Tunus Prensine yazdığı takdim yazısının tercümesi şöyledir: "Bu, Araplar, Acemler ve Berberilerle ilgili bilgileri içeren *İber* kitabının mukaddimesinin müsvedesidir. Hepsi ilmi olup tarihçiler için bir başlangıç gibidir. Büyük bir emekle diğer nüshalarıyla karşılaştırıp düzelttiğim bu nüsha mukaddime-nin en doğru nüshasıdır. Bu nüshayı yazdıran yüce Allah, kitabın yazarı Abdurrahman b. Haldun'u muvaffak kılsın ve inayetiyle bağışlasın."

Birinci kitabın bölümleri olarak: Uygarlığın Özelliği, el-umran el-beşeri, İnsan uygarlığı, Bedevilik, Yaban kavimler ve Aşiretler, Hadarilik (yerleşik yaşam), Egemenlik, Kazanç getiren uğraşlar, Yaşamını kazanma biçimleri, Bilimler ve sanatlar, Nedensellik, Hanedanlar, Monarşi, Halifelik, Halifenin dinsel görevleri, Kadılık, Müftülük, Cemaate İmamlık ve Kamu görevi, Emir-ül Müminin unvanı, Polis, Yasal tanık, Çarşı ve pazarların denetlenmesi, Para (akçe) işleri konu edilmiştir.

İkinci Kitap: Yüksek orunlar ve İktidar unvanları, İktidarın amblemleri, Savaş ve Askerlik sanatı, Vergiler, Gümrük ve Adalet, Yerleşik uygarlık, el-umran el-hadari, Kentler ve siteler, Bir kent kurmanın ilkeleri, Hayatını nasıl kazanmalı, Kâr ve meslekler, Ticaret üzerine, Bilimler ve Öğretim, Bilim kolları ve yöntemler, İnsan düşüncesi, Görgül (Amprık) zeka hakkında, İnsanların bilimleri ve mesleklerin bilimleri, Çağdaş bilimler, Kur'an tefsiri, Hadis hakkındaki konular işlenmiştir.

Üçüncü Kitap: Bilimler ve Öğretim konularını işleyen altıncı ve son bölümün devamıdır. Hukuk bilimi, Hukukun kaynakları, Diyalektik Tan-

ribilim-Diyalektik Teoloji, Sufilik, Rüyalar ve düşlerin yorumlanması, Zihinsel (Entelektüel) bilimler, Sayıların (Niceliklerin) bilimi, Cebir, Geometri, Optik, Astronomi, Mantık ve Tanrıbilim, Metafizik, Tıp, Tarım, Fizik, Alşimi-Simya, Felsefe, Kompozisyon, Hastalığın Tanımlanması, Pedagoji, Arap dilbilimi, Gramer, Retoriğin biçimleri, Şiir ve edebiyat, simgeler ve açılımlarının tabloları gibi konuları ihtiva etmektedir.

